

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

**MİLLETLERARASI HOCA AHMET YESEVÎ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
(26-29 Mayıs 1993)**

Yayına Hazırlayanlar

Doç.Dr.Abdülkadir YUVALI
Yrd.Doç.Dr.Mustafa ARGUNŞAH
Doç.Dr.Ali AKTAN

Kayseri 1993

TARİKATLERİN TÜRK SOSYAL HAYATINA TESİRLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Doç.Dr.Mustafa ÖZTÜRK*

Tarikat, bir meslekte takip edilen yol, metot anlamlarına gelmekle beraber, daha ziyade dinî literatürde kullanılan bir terimdir. Gerçekte sadece dinî manada değil, felsefî manada da tarikat-ekol terimi kullanılmaktadır. Fakat burada kastedilen tarikat terimi, dinî manada kastedilen terimdir.

Bu haliyle tarikatler, dinde farklı yorumlamalara yol açmaktadır. Bu farklı yorumların temelinde sosyo-kültürel ve psikolojik sebepler yatmaktadır. Bunun yanında eski kültürlerin de etkisini gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

İslâm dininde de tarikatler bu esaslar çerçevesinde gelişmiştir. Sosyo-kültürel ve antik kültürlerin etkisiyle muhtelif tarikatler ortaya çıkmıştır. Bütün tarikatlerde ortak nokta **tanrıya ulaşmadır**. Tarikatler, tanrıya ulaşmada takip edilen usuldür. Bu usulün en belirgin özelliği de **lider-şeyh** ve **onun öğretileridir**. Her tarikatın nezdinde o tarikatın şeyhi, en faziletli şeyhtir, o tarikat de en muteber tarikattir. İşte tarikatlerin bu özellikleri, fikir hayatımızı ve sosyal hayatımızı en fazla etkileyen özelliklerdir. Tarikatlerin bu özellikleri sadece İslami tarikatlerde değil, hıristiyanlık, musevîlik, ve budist tarikatlerinde de görülmektedir.

Türklerin İslâmiyeti kabulleriyle beraber, tarikat geleneği de Türk sosyal hayatına girdi. Daha önceki devirlerde de belki tarikat geleneği vardı ama bu o kadar etkili değildi veya İslâmiyet öncesi Türk fikir hayatında tarikatlerin yeri ve rolü hakkında pek az şeyler bilinmektedir. Onun için tarikatlerin Türk sosyal hayatına olan tesirleri, daha ziyade İslamî dönemle başlamaktadır.

10.-11. yüzyıllar Türkistan'daki dinî ve tasavvufî cereyanlar, Türk fikir hayatını fazlasıyla etkilemiştir. Türk coğrafyasının konumu tabii ve fizikî şartlarının getirdiği faktörler de buna eklenince İslamiyet, Türk coğrafyasında nev'i şahsına münhasır bir karakter kazandı. Adeta Türklere has bu dinî ve tasavvufî anlayış, batıya yapılan göçler vasıtasıyla Anadolu'ya da yayıldı.

Ortaçağların genel özelliğinden olsa gerek, Anadolu'da da 11-12. yüzyıllarda dinin toplum hayatı üzerindeki etkileri oldukça fazlaydı. Bu durum Batıda olduğu gibi, Doğu'da da aynıydı. Belki de ortak tabii ve fizikî şartları yaşayan toplumların ortak bazı özellikler göstermesinden dolayı bu dönem Anadolu'sunda da din fert ve toplum hayatında etkin bir unsurdur. Anadolu'nun o tarihlerdeki siyasî, sosyal ve iktisadî vaziyeti göz önüne alındığında, bir yerde bunda mecburiyet de vardı. Zira Anadolu'da iktisadî ve sosyal düzen bozulmuş, Moğol baskısı ile de siyasî bir çözülme başgöstermişti. Halk büyük bir umutsuzluk içindeydi. Bu sosyal ve psikolojik şartlar, her kesimden halkı bir ulu kişiye, şeyhe bağlanmağa itti. O derecede ki, Anadolu Selçukluları döneminde Sultanlar,

*Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

devlet ileri gelenleri, hemen herkes bir şeyhe bağlanmıştı. Bu durumda tarikatler, devlet otoritesi üzerinde de etkili oluyorlardı.

Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişmesi döneminde de aynı durum devam etti. Zira kuruluş halindeki devlet yöneticilerinin tarikatlerin dinî nüfuzlarına ihtiyacı vardı. Bu şartlar altında tarikatler geniş bir yayılma alanı buldular.

TARİKATLERİN SOSYAL HAYATA OLAN TESİRLERİ

Tarihî olaylar ve müesseselerde *selection* olmayacağına göre, tarihî bir *bütün* olarak telakki etmek zarureti vardı. Zihinlerdeki bir takım peşin hükümlerin doğruluğunu tarihte aramak yanlıştır. Veya zihnimizdeki tarihi doğrulamak için araştırma yapmak da yanlıştır. Geçmişteki olay veya müesseseleri doğru ve eğriysiyle değerlendirmek gerekmektedir. Şurası unutulmamalıdır ki tarihte zaferler kadar mağlubiyetler, faziletler kadar rezaletler vardır. Kısacası tarihimiz, doğrusuyla-eğriysiyle evliyası ve eşkiyasıyla bizimdir.

Tarikatlerin sosyal hayatımıza olan tesirlerini de bu nazarla incelemeyi uygun gördük. Aksi halde daima tarihin iyi yönleri alınsa, gelecek nesillerimize **ders alınacak** birşey bırakamayacağız. Bu yüzden hemen takdir edileceği üzere, tarikatlerin sosyal hayat üzerindeki tesirlerini 1. olumlu tesirleri, 2. olumsuz tesirleri olmak üzere 2 ana başlıkta incelemeye çalışacağız.

1. Olumlu tesirleri

Tarikatlerin sosyal hayat üzerine olan olumlu tesirlerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a. Kolonizasyon

Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesi döneminde yeni fethedilen bölgelerin iskânında tarikatlerin büyük tesirleri olmuştur. Hemen en ücra köşeye kadar Türk-İslâm kültürünü yaygınlaştırmışlardır. Bu bölgelerde Türk-İslâm geleneklerinin yaşatılmasında önemli rol oynadılar. Balkanların manevî fatihleri Alp-erenler, abdallar, pîrler, babalar ve dedelerdir. Bu dönemde sınır boylarındaki tarikat mensupları tipik alp-eren ruhunu temsil ediyorlardı. Hepsi birer zanaatkâr olmalarının yanısıra aynı zamanda muharebelere de yardımcı oluyorlardı. Şehir müesseselerinin gidemediği dağlık ve kırsal yörelere hareket kabiliyeti ve basit hayatlarıyla her türlü şarta intibak kabiliyetleri ile tarikat mensupları gidebiliyorlar ve halkı irşad görevlerini sürdürüyorlardı. Kısaca şehirlerin yanında, kırsal kesimde Türk-İslâm kültürünün yaygınlaşmasına ve buraların iskân edilmesine büyük tesirleri olmuştur.

b. Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Tesirleri

Eğitim kurumlarının henüz yaygınlaşmadığı, yarı göçebe hayat tarzının hüküm sürdüğü bu dönemlerde tarikatler yaygın eğitim-halk eğitimi görevini yerine getirmişlerdir. Çünkü şehir müesseseleri olan cami, medrese gibi büyük tesisleri bütün kurumları ile ülke geneline yaygınlaştırmak mümkün değildi. Nitekim günümüzde bile eğitim müesseselerinin yerine hareket kabiliyeti ve şartlara intibak kabiyeti yüksek olan tarikatler ve bunların müesseseleri (tekke, zaviye, dergâh, şeyh, mürid) kaim oldu. Kırsal kesimdeki halk **ilm-i hal** dediğimiz davranış bilgisini bu müesseselerden almıştır. İman, ibadet, muamelat gibi esas bilgilerin yanında günlük münasebetlerindeki lüzumlu bilgileri de gene bu yolla almıştır. Onun için tarikatler önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Bununla yaygın eğitim görevinin tekrar tarikatlere verilmesini ister gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Öyle bir iddiamız yoktur. Fakat bu yaygın eğitim kurumuna bir alternatif getirilmeliydi. Bir rejim değişikliğinde belki tarikatlere ihtiyaç duyulmayabilirdi. Ama müesseselerin tamamen ortadan kaldırılması yerine aksayan yönleri ıslah edilebilir, çağın ve ülkenin gerçeklerine uygun bir hale getirilebilirdi.

c. Edebî tesirleri

Tarikatlerin sosyal hayata olumlu tesirlerinden birisi de edebî tesirlerdir. Tarikat geleneğinin özelliğinden olsa gerek, tarikat edebiyatında daha ziyade **sözlü edebiyat** gelişmiştir. Tarikatler, misyonunu halkın anlayabileceği sade bir üslupla şiir, deyiş ve menkabe türlerindeki eserlerle yerine getirmiştir. **Tekke edebiyatı** da denen bu edebiyat, dilden dile, nesilden nesile intikal ederek günümüze kadar gelmiştir. Hikmetli sözler, deyişler, ilâhiler şeklinde yaygınlaşan tekke edebiyatı, geniş halk kitlelerinin eğitiminde olumlu tesirler icra etmiştir.

2. Olumsuz tesirleri

Yukarıda bahsi geçen nazarlarla bakıldığında, tekke ve tarikatlerin bu olumlu tesirlerinin yanında bir takım olumsuz tesirleri de görülmektedir. Bu tesirleri en genel hatlarıyla şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a. Aykırı fikirlerin yaygınlaşmasına sebep olmaları

Tarikatlerin, zamanla çeşitli kaynaklardan etkilenmeleri ile bir takım siyasî, kültürel ve sosyal sebeplerin de **zorlaması** veya **cezbetmesi** sonucu farklı fikir akımlarının, düşüncelerin hatta siyasî teşekküllerin ortaya çıkmasına sebep oldukları bilinmektedir. Tarikatlerin veya dinî akımların sadece isimlerine bakılarak, Türk fikir dolayısıyla sosyal hayatın ne kadar farklı ve aynı zamanda **aykırı** çizgilerde olduğu görülür. Mevlevilik, Bektaşılık, Bayramiye, Melâmîlik, Haydarîlik, Kalenderîlik ve Cavlakiyye...**Tabii ki, farklılıklar toplumların zaafı değil aksine dinamizmidir.** Hatta belki de bugünkü me-

deniyet, fizikî, iktisadî ve sosyo-kültürel farklılıkların bir sonucudur. Farklılığa karşı olmak, bir anlamda bundaki **hikmeti** anlamamaktır. Ancak bu farklılıklar, kontrol edildiği , birbirleriyle kaynaştırıldığı oranda yapıcı olur, dinamizm olur. Aksi halde toplumların **zaafı** olurlar.

Bu noktadan bakıldığında, tarikatlerin toplumun dinamiği olma yerine daha çok zaaf noktası haline geldiği görülmektedir. Bu durum, bütün zamanlar ve tarikatler için değil, fakat özellikle tarikatlerin bozulmağa başladığı, yozlaştığı zamanlara ait bir tespitimizdir. Zira başlangıçta kendisinden beklenen gerçek rolünü yerine getiren tarikatler, daha sonra bozulma sürecine girmişler, nice **aykırı fikirlerle bid'atleri** dine sokmuşlar, birbirlerini küfürle suçlamağa başlamışlardır. Çünkü her tarikat mensubu için **en doğru tarikat kendi tarikatı, en faziletli şeyh kendi şeyhidir**. Bu olgunun günümüzde de aynı şekilde devam ettiğini, hatta bu mensubiyet **şuurunun verdiği taassubun** çeşitli şekillerde (parti, dernek, sendika, ideoloji) tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Sözkonusu gelişmelerin sonucu olsa gerek, fikir hayatımızda **Medrese-Tekke** çekişmesi uzun yıllar sosyal hayatımıza hâkim olacak ve gene günümüzde de farklı şekillerde devam edecektir.

b. Taassubun yaygınlaşmasına sebep olmak

Burada taassuptan kastımız, yeniliklere ve gelişmelere karşı statik düşünceyi savunan bir taassup değil, **tarikat ve şeyh taassubudur**. Yoksa tarikatlerin gelişmelere karşı olmadıkları, hoşgörüyü savunan ve bunu kendilerine ilke edinen müesseseler olduğu bilinmektedir.

Tarikatlerin başka bir olumsuz tesiri de sayıları her gün artan ve bütün ülkeye yayılan bir parazit grubun ortaya çıkmasına sebep olmasıdır. **Tarikat ruhuna aykırı olmasına rağmen** özellikle bozulmuş dönemlerinde, hemen bütün tarikat mensupları işsiz-güçsüz, tekke ve zaviyelerde barınan, hiçbir işe yaramayan bir unsur haline gelmişlerdir. Tarikat ehlinin vergiden muaf oldukları hatırlanırsa, bu durumun cazip bir hal aldığı kolayca anlaşılır.

Sonuç

Her müessese gibi, tarikatler de tarihî süreci içinde olumlu veya olumsuz tesirler bırakmışlardır. Bu gayet normaldir. Bu durum, tarikatler için bir **üstünlük** veya **zaaf** sebebi olarak kabul edilmemelidir. Tarihin herhangi bir dönemini sadece iyi tarafları ile ele alıp yüceltmek veya kötü tarafları ile ele alıp yermek ne kadar yanlış ise, müesseselerimizi de aynı şekilde yüceltmek veya yermek o derecede yanlıştır.

Devlet hayatında devamlılık esastır. Bu devamlılığı sürdüren de tabii ki müesseselerdir. Yukarıda da değinildiği gibi müesseseler de tarihî süreç içinde bozulabilir, zaafa uğrayabilir. Bu durumda yapılması gereken, bozulan tarafları ıslah etmek, günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlemek (re-organization), devletin ebediliği ve müesseselerin devamlılığı bakımından son derecede önemlidir.